

O DUMIE DUMA WSPÓŁCZESNA

Mickiewiczowska „Dawnych Polaków **duma** i szlachetność” (*Do Matki Polki*, 1830) weszła do rejestru archetypów i symboli narodowych, stając się pojęciem nobilitowanym i ważnym zarówno w czasie zaborów, jak i w 20-leciu międzywojennym:

Ś.p. Gabriel Narutowicz stał się [...] swego rodzaju znakomitością dzięki wybitnym pracom w dziedzinie budownictwa wodnego. A że w owych czasach, czasach ciężkiej niewoli, każdy Polak, który zdobył uznanie wśród cudzoziemców, dawał wszystkim innym pewne prawo do **dumy narodowej**, nazwisko to przez nikogo ze spotykanych przeze mnie Polaków inaczej, jak z szacunkiem, nie było wymawiane (Józef Piłsudski, *Wspomnienia o Gabrielu Narutowiczu*, 1923).

W drugiej połowie XX w. i w pierwszym 20-leciu XXI w. *duma* (i związana z nią rodzina wyrazów) jest rejestrowana przez wszystkie słowniki języka polskiego, należy więc niejako do słownictwa podstawowego, jednakże ma stosunkowo niewielką frekwencję w wypowiedziach, zapewne ze względu na jej „nobilitacyjne” nacechowanie, które ograniczało jej zakres występowania.

W ostatnim okresie *duma* przeżywa swego rodzaju renesans, jeśli chodzi o jej występowanie w wypowiedziach publicznych, co – oczywiście – należy łączyć z ożywieniem działań politycznych i nasileniem się walki politycznej prowadzonej na różnych poziomach publicznej aktywności. Słyszymy zatem, że *duma narodowa nie pozwala nam na kompromis z Brukselą, że Polacy są dumnym narodem, który sam potrafi decydować o sobie, że Polska może być dumna ze swej pozycji na arenie międzynarodowej i ze swych sojuszników oraz że rząd polski jest dumny z postawy polskiego społeczeństwa wspomagającego uchodźców ukraińskich*. Wyraz *duma* staje się słowem kluczem tłumaczącym określone postawy i zachowania, trochę patetycznym i trochę modnym. To ostatnie daje się zauważyć m.in. w wypowiedziach naszych sportowców, którzy do niedawna *byli zadowoleni ze swych wyników bądź się z nich cieszyli lub byli nimi usatysfakcjonowani*, a ostatnio – *są z nich dumni*.

Wszystko to sprawia, że *dumie* warto poświęcić słów kilkoro, bo historia tego wyrazu jest interesująca, a rodzina liczna. Etymologia jest zagadkowa. Słowniki etymologiczne są, co prawda, zgodne co do podstawy prasłowiańskiej **duma* ‘rada, myśl, zamysł, mniemanie, rozmyślanie’ (BSEJP, SSEJP), przyjmując zarazem, że na gruncie prasłowiańskim jest to dawne zapożyczenie (ale tu już są różnice) z języka / dialektu gockiego (BrSEJP), germańskiego (bliżej nieokreślonego) (SSEJP, BSEJP) lub starszwedzkiego (BESJP). W polszczyźnie *duma* znajduje poświadczenia dość późne, bo dopiero z XVI w., podczas gdy zapisy staroruskie i bułgarskie datowane są na wiek XIII, co potwierdzałoby (ze względu na kierunki wędrówek północnych i wschodnich plemion germańskich) hipotezę o wcześniejszej pożyczce z gockiego lub starszwedzkiego. Jest zatem prawdopodobne, że w języku polskim jest to

rutenizm, rejestrowany pierwotnie w dwóch znaczeniach: ‘myśl, pogląd, opinia (zwłaszcza błędna)’, ‘upór (przy złych poglądach), arogancja, pycha’ (BESJP).

Słownik języka polskiego S.B. Lindego z przełomu XVIII i XIX w. odnotowuje już trzy znaczenia wyrazu *duma*: 1. ‘zastanawianie się, rozważa, rozmyśl’, 2. ‘górnomyślność o sobie, wysokie mniemanie o swojej zacności’, 3. ‘elegia rycerska, niby zmyślona pieśń’, zaopatrując je m.in. w następujące cytaty:

Ad 1. Wszystkie swoje o doczesnym pokoju i rozkoszach dumy odłożywszy, wołaj do boga: okaż mi drogę prawą [...]; Pogaństwo rozumiało, że bogowie żony mają, i według dumy ich Juno była żoną Jowisza;

Ad 2. Chcieć być, czym być nie mogę, *duma* to jest podła [...]; Nie miałby dla czego czuba podnosić nad drugiego, ani samo dumy sobie stroić;

Ad 3. Insze jest śpiewanie pieśczone, jako są lamenty, dumy; insze śpiewanie męskie, jak na wojnie [...]; W majowej chwili Już o wschodzie słońca dawne słowik dumy kwili (por. SL I: 556).

Pierwsze dwa z tych znaczeń nawiązują w swych parafrazach do znaczeń rejestrowanych w XVI–XVII w., znaczenie trzecie to kulturowy wpływ Rusi, folkloru ukraińskiego – por. *dumka* (ukr. *dumka*) ‘melancholijna i smętna ludowa pieśń ukraińska oparta na motywach balladowych; utwór literacki wzorowany na tej pieśni’ (SJPdor II: 427).

W tym słowniku (SL) zarejestrowana jest dość liczna rodzina wyrazów związana z rzeczownikiem *duma*: *dumać*, *dumanie*, *dumca* ‘człowiek dumny’, *dumiec* ‘człowiek dumny’, *dumieć* ‘zdumiewać się’, *dumienie* ‘zdumiewanie’, *dumnie*, *dumno*, *dumka*, *dumnoptłaski* ‘nadęty, czczy’, *dumnomyślny* ‘górnomyślny’, *dumność* ‘wyniosłość, pyszność’, *dumnownośny* ‘dumą uniesiony’, *dumny*, *zdumieć*, *zdumiewać*, *zdumiewanie*, *zdumieć się*, *zdumienie się*, *zdumiewać się*, *zdumiewanie się* – 22 leksemy. W ciągu następnych trzech wieków (XIX–XXI) podlegała ona rozwojowi i selekcji. Słownik pod redakcją Witolda Doroszewskiego (SJPdor) oprócz *dumy* zawiera takie hasła jak: *dumać*, *dumanie*, *dumiec*, *dumka*, *dumliwy*, *dumnie*, *dumnieć*, *dumno*, *dumnomyślny*, *dumny*, *zdumiałość*, *zdumić*, *zdumieć*, *zdumieć się*, *zdumiewać*, *zdumienie*, *zdumiewająco*, *zdumiewający*, *zdumiewanie*, *zdumiony*, *zdumnieć* – 22 leksemy, a w słowniku pod redakcją Stanisława Dubisza (USJP) występują: *duma*, *dumać*, *dumanie*, *dumka*, *dumnie*, *dumny*, *zdumieć* – *zdumiewać*, *zdumieć się* – *zdumiewać się*, *zdumienie*, *zdumiewać*, *zdumiewać się*, *zdumiewająco*, *zdumiewający*, *zdumiony* – 16 leksemów.

SJPdor, rejestrujący w wyborze słownictwo od połowy XVIII w., podaje ilościowo taką samą listę haseł jak SL, przy czym część z nich ma kwalifikatory *przestarzały*, *dawny*, a zatem w połowie XX w. wychodziły one (lub wyszły) już z użycia. Potwierdza to najmniej liczny rejestr haseł w USJP. Ponadto zaszły zmiany jakościowe. Z listy haseł w SL wyszły z użycia takie jak: *dumca*, *dumiec*, *dumieć*, *dumienie*, *dumno*, *dumnoptłaski*, *dumnomyślny*, *dumnownośny*, *dumność*, a spośród haseł zarejestrowanych jeszcze w SJPdor zaginęły: *dumiec*, *dumliwy*, *dumnieć*, *zdumiałość*, *zdumić*, *zdumnieć*. Trzeba zatem stwierdzić, że rozwój tej rodziny wyrazów miał charakter regresywny.

Ewolucja semantyki podstawowego wyrazu *duma* postępowała natomiast w kierunku odwrotnym, progresywnym, różnicowania znaczeń. Jak zaznaczono, SL wyróżnia trzy znaczenia. W SJPdor stratyfikacja ta przedstawia się inaczej: 1. ‘poczucie osobistej godno-

ści' a) 'szlachetna ambicja, poczucie wartości własnej...'; b) 'wygórowane pojęcie o sobie, pycha...'; 2. 'to, co jest przedmiotem czyjejs dumy, chluba, chwała'; 3. *lit.* 'utwór epicki osnuty na tle zdarzeń historycznych; smutna pieśń...'; 4. *przestarz.* 'myśl, rozmyślanie, marzenie'; 5. **Duma** *hist.* 'ciało ustawodawcze powołane w Rosji w 1905 r...'

W USJP różnicowanie to przedstawia się podobnie: 1. 'poczucie osobistej godności, wartości własnej...': *szlachetna дума; mieć poczucie dumy narodowej; coś napawa kogoś dumą*; 2. 'wygórowane pojęcie o sobie, pycha, zarozumiałość...': *niepohamowana дума; wbić kogoś w dumę; rozpiera kogoś дума*; 3. 'coś lub ktoś będący powodem czyjejs dumy': *syn był jej największą dumą; ten gmach – to дума całego miasta*; 4. *lit.* a) 'utwór epicki osnuty na tle zdarzeń historycznych...': *дума o hetmanie*; b) 'smutna pieśń, rodzaj elegii': *śpiewać dumy*.

W zasadzie znaczenia 1.–3. w SJPDor pokrywają się ze znaczeniami 1.–4. w USJP z tą różnicą, że w USJP zarejestrowane jest – jako oddzielne – znaczenie 'smutna pieśń, rodzaj elegii', które *nota bene* jest częściowo zasygnalizowane już w cytatach podanych w SL: „Dawali im Grecy pewne przezwiska od powiatów Doryka, Frygika; jak u nas Ruskie lamenty, Podolskie dumy”, „Nad tobą дума będzie śpiewana”. Znaczenie 4. z SJPDor wyszło *de facto* z użycia w pierwszej połowie XX w., co potwierdzają źródła cytowane w tym haśle. Znaczenie 5. jest swego rodzaju nieporozumieniem, ponieważ, po pierwsze, **Duma** jako nazwa instytucji ma charakter nazwy własnej (których w SJPDor nie definiowano), a, po drugie, jest to niezależne zapożyczenie z języka rosyjskiego, a zatem jest to w stosunku do *dumy* homonim, nie zaś kolejne znaczenie czy też podhasło.

Dzisiaj w wypadku hasła **Duma II** należałoby sformułować następującą encyklopedyczną parafrazę: *Duma bojarska* 'od XV w. do 1547 r. rada feudałów wielkiego księcia moskiewskiego; od 1547 r. do 1711 r. rada cara'; *Duma Państwowa* <ros. Gosudarstwiennaja Дума> 'parlament w Rosji od 1906 r. do 1917 r.'; *Duma Państwowa Federacji Rosyjskiej* <ros. Gosudarstwiennaja Дума Federalnogo Sobranija Rossijskoj Federacji> 'od 1993 r. izba niższa parlamentu Federacji Rosyjskiej (Zgromadzenia Federalnego)' (por. KS, SSWO).

Rzeczownik *duma* (a także wyrazy *dumny* i *dumnie*) – jak zaznaczono na wstępie – jest zaliczany do słownictwa wspólnego różnym odmianom polszczyzny, czyli słownictwa podstawowego, jądrowego (zob. Markowski 1990, II: 11), nie ma jednak licznej reprezentacji we frazeologii, wśród słów skrzydlatych i przysłów. Spośród tych ostatnich można wymienić frazę *duma rodzi kłopoty*, spośród słów skrzydlatych – Mickiewiczowskie *Dawnych Polaków дума i szlachetność* (przytoczone na początku tego szkicu), *świętynia dumania, o tem-że думаć na paryskim bruku* czy tłumaczenie z Maksyma Gorkiego *człowiek to brzmi dumnie*, ros. *человек (...) это звучит (...) гордо*. Do częściej występujących frazeologizmów należy zaliczyć zwroty *urosnąć w dumę, wbić (wbijać) kogoś w dumę* oraz frazę *rozpiera kogoś дума*.

Jest to więc wyraz, który „okres swej świetności” chyba ma już za sobą i – mimo chwilowej mody zwiększającej jego frekwencję w komunikatach publicznych – zmierza w kierunku nacechowania książkowego, podniosłego, erudycyjnego, w kierunku słownictwa tyleż „nobliwego”, co rzadziej stosowanego (por. Dubisz 2017: 262–284). Parafrazując Mickiewicza, można powiedzieć, że *Polaków дума* zmierza do lamusa historii.

S.D.

Bibliografia

- BESJP – Bańkowski, A. 2000. *Etymologiczny, słownik języka polskiego*, t. I. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BSEJP – Boryś, W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- BrSEJP – Brückner, A. 1970. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. II. Warszawa: „Wiedza Powszechna”.
- Dubisz, S. 2017. *Językoznawcze studia polonistyczne (pisma wybrane, uzupełnione, zmienione)*, t. V: *Współczesna polszczyzna ogólna*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kolberg, O. 1977. *Przysłowia*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- KS – Kopaliński, W. 1985. *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Markiewicz, H., Romanowski, A. 1990. *Skrzydlate słowa*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Markowski, A. 1990. *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. I–II. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- SJPDor – Doroszewski, W. red. 1960, 1968. *Słownik języka polskiego*, t. II, X. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SL – Linde, S.B. 1854, 1860. *Słownik języka polskiego*, t. I, VI. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (wyd. fotooffsetowe Warszawa 1994, 1995).
- SSEJP – Sławski, F. 1952. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- SSWO – Sobol, E. red. 1995. *Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- USJP – Dubisz, S. red. nauk. 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I, V. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.